

УДК 811.162.4

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ТЕМАТИКА У ФРАЗЕОЛОГІЇ ВЕРХНЬОЛУЖИЦЬКОЇ МОВИ

Олександр МОТОРНИЙ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра слов'янської філології,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
тел. (0038 032) 239 47 70, e-mail: loki707@rambler.ru*

У статті розглянуто відображення у фразеології особливостей ведення лужичанами сільського господарства. Лужицьке населення до середини XIX традиційно було сільським, що знайшло свій відбиток у фразеології. До кола аналізу фразеології з сільськогосподарською тематикою потрапили такі тематичні групи ФО: назви сільськогосподарських артефактів, народного одягу, рослин, с/г тварин та традиційних страв. Дослідження проведено на матеріалі фразеологізмів, зафіксованих у найновіших фразеологічних словниках.

Ключові слова: фразеологія, фразеологічна одиниця, сільське господарство, мовна картина світу.

У давні часи землеробство та тваринництво були основними засобами існування будь-якого народу, і це значно вплинуло на мовну систему більшості європейських етносів, зокрема на фразеологію. Для прикладу наведемо українські ФО *вилами по (на) воді писано* – про те, здійснення чого викликає сумнів, *горицки (злек, макітру) розбили* – посварилися, з назвами певних родів сільськогосподарського заняття: *город городити* – починати копітку безуспішну справу, *язиком молоти* – швидко, безупинно говорити про щось, не вартє уваги, теревенити, назвами сільськогосподарських тварин: *молодець проти овець* – той, хто сміливий і самовпевнений тільки серед тих, хто слабший, нижчий від нього в якомусь відношенні, *мокра курка* – про жалогідну на вигляд або безвольну, нерішучу людину тощо. Фразеологія, яка відображає народний побут, є важливим матеріалом для реконструкції мовної картини світу народу. Тому й не дивно, що саме цій тематиці присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних вчених: А. Івченка [1, 2, 3, 4, 5], І. Подюкова [6], В. Телі [7], Н. Толстого [8], В. Ужченка [9], С. Волькової [12], Є Бартмінського [10] та інших.

Так само, як і в українців, сільське господарство було свого часу основним заняттям й найменшого слов'янського народу – лужицьких сербів. Лише з середини XIX ст. лужицьке населення почало поступово піддаватися індустріалізації та урбанізації. Така тенденція наявна й сьогодні, після возз'єднання Німеччини: лужичани покидають сільську місцевість та їдуть до міст Західної Німеччини у пошуках роботи. Усе це супроводжується асиміляцією та германізацією лужицького населення, яке, виїхавши на Захід, розчиняється серед німецькомовного. У коло аналізу потрапили такі тематичні групи фразеологізмів: назви *сільськогосподарських артефактів, народного одягу, рослин, с/г тварин та традиційних страв*.

Матеріалом для дослідження стали фразеологічні одиниці, вибрані зі Словника верхньолужицької мови А. Івченка та С. Вьольке [5], а також зі збірки фразеологізмів Я. Радисерба-Велі [11].

Сільськогосподарська тематика на матеріалі верхньолужицької фразеології частково досліджена у працях А. Івченка. У них він аналізує образи деяких тварин у картині світу лужицьких сербів [1, 2, 3].

У верхньолужицькій мові існує ціла низка фразеологізмів з компонентом-назвою сільськогосподарського артефакту. Далі розглянемо, які функції того чи іншого артефакту відображено у фразеології та які суб'єктивні характеристики приписують їм носії верхньолужицької мови. Рівень характеристики *загостреності* певного артефакту відображає рівень його придатності до непрямого використання. Найтупішим предметом, за свідченнями верхньолужицької фразеології, є леміш (верхньолуж. *črjoslo*) *tupy kaž črjoslo* – дуже тупий. Саме через це леміш є абсолютно непридатним до використання там, де необхідним є гострий предмет, зокрема для гоління: *z črjoslom brodu truhać* – обдурити когось. Непридатним для використання є також тупий плуг, яким не можна орати землю: *z tupej radlicu worać* – робити щось нерозумне, використовуючи непридатні для цього засоби. Характеристика *тупий* є однією з найнегативніших характеристик, що трапляються у верхньолужицьких ФО і є такою, що часто стає об'єктом метафоризації з боку мовців. У фразеологізмах верхньолужицької мови характеристика *тупий* гуртує навколо себе асоціативне поле зі слів *дурний, неякісний, непридатний до використання*.

Плуг є головним інструментом для оброблення землі, а тому й інші його складові частини також знайшли своє відображення у фразеології. До них належать колесо плуга: *hladać kaž pužne kolesko* – недобррозичливо на когось дивитися (можливо, що фразеологізм мотивований великими розмірами колеса), та металева частина плуга – рогаль: *wótku do pola ćisnyć* – здатися перед труднощами. У верхньолужицькій фразеології наявні також образи тварин, запрягати до плугу яких є абсолютно безглуздою та марною справою, оскільки вони для польових робіт не придатні. Цими тваринами є телиця: *přahać jalojcu do pluha* – висувати комусь занадто високі вимоги, та кішка: *kočku do pluha přahać* – займатися безглуздою справою. Іншим сільськогосподарським артефактом, відображеним у верхньолужицькій фразеології, є граблі, основною рисою яких є те, що вони прямі, та те, що їх не можна зігнути: *něchtó je hrabišćo póžrěl* – стояти у неприродно прямій позі, з таким самим значенням фразеологізм (*prosty*), *kaž (jako) by hrabišćo póžrěl* (існує у складі верхньолужицької фразеології вираз з антонімічним значенням). Про нееластичність цього сільськогосподарського інструмента свідчить також те, що з граблями лужичани порівнюють замерзлі руки, які не хочуть слухатись свого господаря: *měć ruce kaž hrabje* – мати замерзлі, неслухняні руки. Що стосується іншого сільськогосподарського артефакту – вил, основна їхня функція у фразеології також не відображена: *škrěćeć (wrěšćeć), jako (kaž) by na widlach tčal (kaž na widlach tčacy)* – дуже голосно кричати.

Ще одним сільськогосподарським артефактом, відображеним у фразеології, є віз (*woz*), з яким пов'язані декілька фразеологізмів іронічного характеру зі значенням абсолютно непотрібний, утворені за формулою непотрібний/потрібний+як+назва зайвої частини артефакту: *być (kaž) pjate kolo (koleso) (we wozu, woza), njetrjebny kaž pjate kolo za wóz, trjebny kaž pjate kolo wozu*. Так само, як до возу не підходить п'яте колесо, у господарстві не придатним до використання є зламане колесо: *wušny kaž zlamane kolo* – 'абсолютно непотрібний'. Про сам артефакт, який селяни використовують для перевезення необхідних речей у верхньолужицькій фразеології окремо не говориться, але, враховуючи наявність ФО, аналізованих вище з семантикою абсолютно непотрібний, небажаний, бачимо, що ця непотрібність та небажаність стосується чогось дуже важливого,

необхідного. Іншими словами, це необхідне і важливе (у нашому випадку віз), на нашу думку, є своєрідним сакральним образом, який не має порушуватися жодним зовнішнім впливом (приєднанням зайвого, такого, що не поліпшує його функціонування).

Місцем зберігання сільськогосподарських продуктів та їжі у лужицьких сербів традиційно був мішок. Верхньолужицька мова налічує невелику групу фразеологізмів, які мають структуру робити щось + як мішок + з чимось. В усіх фразеологізмах цієї групи наявний компонент-назва сільськогосподарського артефакту *měch* (мішок), наповнений плодами культурних рослин або харчовими продуктами: *stać kaž měch řěpy* – нерухомо стояти. Образ цього артефакту не знайшов широкого відображення у фразеології верхньолужицької мови, але навіть єдина ФО, що містить його, наводить на думку про приписування йому характерної риси *пасивності*.

Серед назв сільськогосподарських тварин, образ яких представлений у верхньолужицькій фразеології, перше місце займає кінь. Компонент *kónj* у фразеології верхньолужицької мови має достатньо високу фразеоактивність. Цей образ лужичани сприймають у багатьох аспектах позитивно, чого не можна сказати про образи інших домашніх тварин. У фразеології наголошується на працьовитості цієї тварини: *so drěć kaž plužny kónj* – наполегливо, невпинно працювати, *so počić kaž młynski kónj* – дуже сильно потіти, *wiwotpočowany kaž burski kónj* – той, що добре відпочинув, сповнений сил. Звичайно, кінь може принести користь господарству лише у випадку правильного поводження з ним. Так, наприклад, безглуздом здається для лужичанина запрягати коня з хвоста або запрягати коня до кінця возу: *konje za woruše (wopuš) přahać* – починати справу не з того кінця, з аналогічним значенням фразеологізм *konje z kónca woza přahać*. Останні два фразеологізми створюють у свідомості лужичан латентну опозицію *дуже корисне явище* та *дуже недбале ведення господарства*, яку можна виявити через зіставлення образу коня як ідеалу корисної тварини з негативною семантикою самого фразеологізму. Подібною семантикою та подібним іронічним наповненням маркується також вираз *kruwu (kruwu) za rohi dejić* – поступати нерозумно, хоча слід зазначити, що образ корови у верхньолужицьких ФО має зовсім інші, часом навіть протилежні характеристики: *низький інтелект, незграбність* і при цьому ж є символом багатства, достатку, який, однак, також потрібно вміло використовувати.

Якщо в образі корови можна знайти спільні риси з образом коня, то це ніяк не вдається при розгляді образу свині. Свиня в уявленні лужицьких сербів є твариною, яка звикла жити у бруді: *być kaž pola swini* – дуже брудно, неприбрано, *šudrować (šuwac) kaž swinjo wo turju* – непристойно чухатись у присутності інших людей. Свиня є твариною незграбною: *wobrotny kaž swinjo z jednym člonkom* – незграбний, та жирною, особливо якщо це свиня мельника: *tučny kaž młynkec swinjo* – жирний як свиня. На останньому фразеологізмі зупинимось детальніше, оскільки тут образ тварини є дещо суперечливим з огляду на те, як ми сприйматимемо компонент *tučny* – чи як вказівку на неприємну зовнішність, чи як показник відгодованості, ситості. У фразеологізмі чітко вказана приналежність цієї свині мельникові, а професія мельника у Лужиці була традиційно престижною (підтвердженням цього є також те, що не лише свині, але і домашня птиця, зокрема кури мельника живуть добре, їм завжди вистачає харчу, про що свідчить фразеологізм іронічного характеру *hlodny kaž młynkec kokoš* – ситий, не голодний. Хоча фразеологізм *tučny kaž młynkec swinjo* має дещо пейоративний характер, спрямований на досить грубу оцінку фізичних особливостей людини, з іншого боку, тут, на нашу думку, узято до уваги образ свині як символ багатства та достатку, що також є характерним для аналізованого вище образу дійної корови.

Є й інші верхньолужицькі фразеологізми, де наявний образ свині. Якщо особа поводить себе зверхньо, про неї кажуть, що в неї Бог (або король) пасе свиней: *činić, kaž*

(*jako*) *by jemu kral (Bóh tón knjez) swinje pasl*, з аналогічним значенням вираз *měnič (sebi myslíc), zo jemu kral swinje pasl*. Серед назв домашньої птиці особливо яскравими є образ курки (*mokry kaž kokoš třeći džen dešća* – бути дуже мокрим), півня (*žarliwy kaž kokot* – дуже ревнивий), гуски (*hladač jako husor (husor), hdyž so blyska* – здивовано, тупо дивитися кудись/на щось). Особливою експресивністю маркується у верхньолужицькій фразеології образ курки. Курка, судячи з фразеології, є найціннішою свійською птицею, її не бажано міняти на щось менш цінне, вартісне: *kokoš za jejo (jejko) dač* – невігідно поміняти щось. З іншого боку, курка негарна та незграбна: *struchly kaž zmoknjena kokoška* – жалюгідна на вигляд людина, *přiměrječ so (stupić so) kaž kokoš (kurjo) na ščenje (k ščenju)* – незграбно, смішно робити щось.

Що стосується образу сільськогосподарських рослин у верхньолужицькій фразеології, до них належать пшениця та капуста. Обидва образи символізують у свідомості лужичан багатство, оскільки є цінними культурами. Відповідно до цього, поводження з ними також має бути правильним: *wložnu pšeńcu młóćić* – передчасно робити щось (буквально молотити вологу пшеницю). Обидві культури потребують від селян підвищеного рівня уваги до себе та охорони від представників тваринного світу, які люблять ними поласувати. Цими тваринами є горобець: *měč so derje (dobro) kaž wrobl w pšeńcy* – жити у достатку (у фразеологізмі підкреслено цінність культури) та коза, улюбленою стравою якої є капуста *pušćić kozu do zahrodki (do kału)* – дати комусь доступ до місця, де він/вона може наживитися (у цьому фразеологізмі підкреслено образ території вирощування цієї сільськогосподарської культури, яка символізує недоторканість приватного). Доказом того, що капуста та територія її вирощування символізує недоторканість приватного є також вираз *do kala lazyć někomu* – перевищувати свою компетенцію, втручатися у чужі справи. Така конотація образу місця вирощування сільськогосподарських культур (полів, городів), на нашу думку, не є дивною, оскільки землеробство традиційно було для селян основним джерелом продуктів харчування.

Остання важлива група фразеологізмів з сільськогосподарською тематикою включає вирази з компонентом-назвою традиційного лужицького продукту харчування. Невід’ємним і основним продуктом харчування на столі кожного лужичанина є хліб: *chlěb a trěb* – те, що є необхідним для життя, *nuzne kaž wšedny (boži) chlěb* – щось дуже потрібне, без чого не можна обійтися. У свідомості носіїв верхньолужицької мови хліб є символом будь-якої їжі: *wšedny chlěb* – повсякденна їжа. Заробіток у лужичан асоціюється з хлібом (тобто людина заробляє собі на їжу), якщо у Лужиці людина працює не за гроші, а дістає винагороду у вигляді їжі, у фразеології це називається *za chlěb byč* – працювати десь лише за харчування, без грошей. Таке саме значення має фразеологізм *z chlěba (z jědže) byč (služić, dželać)*. Хліб дається селянам важкою працею: *čežki chlěb byč* – щось є нелегким, таким, що потребує великих зусиль. Через це він є чи не найціннішим продуктом харчування. Його місце – на столі у помешканні людей і аж ніяк не там, де живуть собаки: *chlěb (kolbasy) w psyčej hěće (budže) pytać* – шукати щось там, де цього не може бути. Хліб може бути як основною, так і додатковою стравою, зокрема його їдять зі смаженим м’ясом: *tučnu pječeń bjez chlěba jěsc* – займатися марнотратством, жити неекономно. Здатність їсти хліб є для лужичан своєрідним мірилом людських можливостей. Про того, хто це мірило перевищує, говорять *wjase tóč hač chlěb jěsc* – вміти чаклувати, бути дуже розумним. Якщо хтось заборгував комусь, про цю особу кажуть, що вона пече з’їдений хліб: *zjědženy chlěb pjec* – ‘бути комусь винним’. Дещо непрозорою є мотивація фразеологізму *zajeći chlěb* – ‘бутерброди, які приносять з роботи або з дороги додому дітям’. Можливо, що коли батьки давали дітям ці бутерброди, вони у жартівливій формі казали, що їх приніс заєць і звідси виникла така назва.

Високу фразеоактивність має також компонент-назва іншої традиційної для лужицького столу страви – ковбаси. У верхньолужицькій мові наявні фразеологізми, де показано образ ковбаси як звичайного кулінарного виробу, так і вирази, у яких відображено культурологічне значення цієї страви. Два фразеологізми відображають форму ковбаси та спосіб її приготування шляхом оброблення м'яса: *do kolbasy stykać někoho* – легко, без особливих зусиль отримати перемогу над кимось, *dołhe kolbasy bać někomu* – довго та нудно розповідати комусь про щось. Окрім людей, ковбасою люблять поласувати деякі домашні тварини, зокрема коти: *žwać kaž kocor kolbasu* – говорити дурниці протягом довгого часу і, з іншого боку, ковбасу неможливо знайти у собачій буді: *chlěb (kolbasy) w psyčej hěće (budže) pytać* – шукати щось там, де цього не може бути. Ковбаса, окрім своїх кулінарних функцій, слугує також своєрідною грошовою одиницею: *plaćić kolbasu z kolbasu* – відповідати комусь тим самим, таким самим вчинком, ставленням. Низка верхньолужицьких фразеологізмів з компонентом *kolbasa* мають культурну мотивацію і пов'язані з лужицькими кулінарними традиціями. Особливою подією у житті сільського населення є день, коли забивають свиню і зі свинини роблять ковбасу. З цією традицією також пов'язано декілька фразеологізмів. Коли хтось приходить у цей день і просить ковбасу, про нього кажуть *kolbasu (kolbasy)stonać* – просити ковбасу підчас заколювання свині. Страви, які подають гостям у цей день, мають назву *wulka kolbasa* – частування з приводу забиття свині.

Сільськогосподарська фразеологія є важливим складником фразеології верхньолужицької мови. Саме вона є цінним матеріалом, на основі якого можна відтворити особливості ведення традиційного сільського господарства лужичанами. Тематичні групи фразеологічних одиниць, які потрапили до аналізу, засвідчили, що більшість образів, вміщених у них, можна поділити на дві групи:

1) об'єкти корисні, необхідні для ведення господарства. До цієї групи належать образи артефактів-знарядь праці та образ коня як робочої тварини. Неправильне, невміле поводження зі знаряддями праці та з робочою твариною викликає у носіїв верхньолужицької мови сміх;

2) об'єкти-символи багатства, які необхідно оберігати з метою збереження добробуту. Неспроможність створити безпечне середовище для символів багатства та неспроможність вберегти їх від зазіхань зловмисників, які шукають для себе джерело легкої наживи, є ознакою недбалості, яка може призвести до їхньої втрати і сприймається лужичанами негативно.

1. Івченко А. Образ коня у верхньолужицькій фразеології // Питання сорабістики. Львів; Будишин, 2006. С. 147–152.

2. Івченко А. Образ kota у фразеології верхньолужицької мови // Lětopis 52 (2005) 2. S. 97–102.

3. Івченко А. Образ собаки у фразеології верхньолужицької мови / Питання сорабістики. Львів; Будишин, 2005. С. 147–155.

4. Івченко А. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. Харків, 1996.

5. Івченко А. Вельке С. Верхнелужицкий фразеологический словарь = Hornjoserbski fraseologiski słownik = Obersorbisch Phraseologisches Wörterbuch. Budyšin, 2004.

6. Подюков И. Народная фразеология в зеркале народной культуры. Пермь, 1990.

7. Телля В. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М., 1996.

8. Толстой Н. Язык и культура (некоторые проблемы славянской этнолингвистики) – Русский язык и современность. Проблемы и перспективы развития русистики. Всесоюз. научн. конф. М., 1991. С. 5–22.

9. Ужченко В. Авксентьев Л. Українська фразеологія. Харків, 1990.
10. Bartmiński J. Panasiuk J. Stereotypy niektórych narodowości // Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. T. 2. Współczesny język polski. Wrocław, 1993. S. 379–381.
11. Radyserb-Wjela J. Přisłowa a přisłowne hrónčka a wusłowa hornjołužiskich serbow / Sorbische Sprichwörter, Sprichwörtliche redensarten und wendungen Radyserb-Wjela J. Budyšin, 1997.
12. Wólkowa S. Hornjoserbska frazeologija a idiomatika // Naša maćerščina 11/12. Budyšin, 1999. S. 110–134.

THE AGRICULTURAL MODE OF LIFE IN THE REFLECTION OF UPPERSORBIAN PHRASEOLOGY

Olexandr MOTORNY

*The Ivan Franko National University in Lviv,
The Department of Slavic Philology,
Universytetska st., 1, 79000 Lviv, Ukraine,
tel. (0038 032) 239 47 70, e-mail: loki707@rambler.ru*

The article deals with the problem of Uppersorbian traditional agricultural mode of life in reflection of phraseology. Three thematic groups have been studied within the article: agricultural artifacts, agricultural plants, animals and traditional food. The article is written on the basis of newest phraseological vocabularies.

Key words: phraseology, phraseological unit, language world-picture, agriculture, Uppersorbian language.

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ ВО ФРАЗЕОЛОГИИ ВЕРХНЕЛУЖИЦКОГО ЯЗЫКА

Олександр МОТОРНИЙ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра славянской филологии,
ул. Университетская, 1, 79000 Львов, Украина
тел. (0038 032) 239 47 70, e-mail: loki707@rambler.ru*

В статье рассмотрено отражение во фразеологии особенностей ведения лужичанами сельского хозяйства. Лужицкое население до середины XIX века традиционно было сельским, что нашло свое отражение во фразеологии. В круг анализа фразеологии с сельскохозяйственной тематикой попали такие тематические группы ФО: названия сельскохозяйственных артефактов, народной одежды, растений, сельскохозяйственных животных и традиционных блюд. Исследование проведено на материале фразеологизмов, зафиксированных в новейших фразеологических словарях.

Ключевые слова: фразеология, фразеологическая единица, сельское хозяйство, языковая картина мира.

Стаття надійшла до редколегії: 03.11.2008

Прийнята до друку: 25.12.2008